

ЙОВ БОРЕЦЬКИЙ — АВТОР АНТИУНІАТСЬКОГО ПОЛЕМІЧНОГО ТРАКТАТУ “ПЕРЕСТОРОГА”

Юрій Миненко
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови і літератури,
Національний університет «Острозька академія»

ABSTRACT

The article deals with the problem of authorship of an anonym «Perestoroga», which was writted at the beginning of XVII century. I. Franko supposed that it was can be the figure of Lviv fraternity Yurij Rogatyneč'. With this version agreed at first M. Voznjak, however afterwards changed the opinion and proved the authorship of JovBorecky. An important value had the study of M. Hrushevskyyi. He paid attention to the figure of prince Vasyl-Kostyantyn Ostrozky, that has the main place in the work. The scientist also defined a time of writing the work. It is a summer of 1605 year. This article reports the results of analysis which proved that Jov Borecky is an author of treatise «Perestoroga». It confirm by the non-textual factors (origin of author, connection with Lviv fraternity and Ostrog =cultural center) and content of work (anti-union orientation, figure the prince Vasyl-Kostiantyn Ostrozky, stylistic closeness with other works of Jov Borecky). The article is of great help to reseaches of Ukrainian baroque literature.

Key words: Treatise, Prince Ostrozky, Uniates, Brest union.

У статті детально проаналізовано проблему авторства /аноніму «Пересторога» початку XVII століття. Сучасні історики літератури все більше схильні вбачати в Йові Борецькому автора «Перестороги», що підтверджують як позатекстуальні чинники (походження автора, зв'язки з Львівським братством й Острозьким культурним осередком), так і змістове наповнення твору (антиуніатська спрямованість, постать князя Василя-Костянтина Острозького, стилістична близькість з іншими творами Йова Борецького).

Ключові слова: трактат, князь Острозький, уніати, Берестейський собор.

В статье в деталях проанализировано проблему авторства анонима «Пересторога» начала XVII века. Современные историки литенратуры все более склонны считать Йова Борецкого автором «Перестороги», что подтверждают как внетекстуальные факторы (происхождение автора, связи со Львовским братством и Острожским культурным кружком), так и смысловое содержание произведения (антиуниатская направленность, фигура князя Василия-Константина Острожского, стилистическое сходство з другими произведениями Йова Борецкого).

Ключевые слова: трактат, князь Острожский, униаты, Берестейский собор.

W artykule przeprowadzona została szczegółowa analiza problemu autorstwa /anonimowości „Ostrzeżenia” — utworu z początku XVII wieku. Współcześni historycy literatury wciąż bardziej przychylają się ku myśli, iż autorem „Ostrzeżenia” mógł być Hiob Borecki, co potwierdzają zarówno czynniki pozatekstowe (pochodzenie autora,

powiązania z Bractwem Lwowskim i ośrodkiem kultury w Ostrogu), jak i semantyka utworu (orientacja antyunicka, postać księcia Wasyla-Konstantego Ostrogi, stylistyczne podobieństwo do innych utworów Hioba Boreckiego).

Słowa kluczowe: traktat, książkę Ostrogi, unicy, unia brzeska.

На тлі численного масиву української полемічної прози XVI — XVII століть чільне місце належить аноніму “Пересторога”. У різний час багатьма дослідниками були висловлені погляди на проблему авторства цього тексту. Остаточної крапки у цьому питанні не поставили і сучасні дослідження полемічної прози [13]. Ключем для певного потрактування, як часто трапляється у медієвістиці, нерідко ставав насамперед сам текст твору. Проте не менш важливим у питанні ідентифікації автора є проблема походження, освіти та його суспільно-політичні погляди й позиції.

Копія “Перестороги” збереглася у збірнику Михайла Гунашевича 40-х років XVII століття Львівського с0тавропігального братства разом з історичними записами, відомими під назвою Львівського літопису. Це дало підстави першим дослідникам трактату помилково вважати Гунашевича його автором.

Перший ґрунтовний аналіз пам’ятки зробив І. Франко у статті “Характеристика української літератури XVI — XVIII століть” 1892 року. Він спростував хибну гіпотезу свого попередника у дослідженні твору Антона Петрушевича, адже Гунашевич народився значно пізніше від описуваних подій. Франко шукає ймовірного автора “Перестороги” серед членів львівського братства і зупиняється на особі Юрія Рогатинця [2, 7]. Підставою для цього він вважає промову львівського братчика, вміщену у тексті. Гіпотезу Франка підтримали такі дослідники, як Брікнер і Харлампович.

Потроху вимальовувалася характерні особливості постаті автора. Він поза сумнівом був учасником собору у Бресті 1596 року і варшавського сейму 1600 року, як сам зізнається. Окрім того, добре знав «Ekthesis» Мартина Броневського (Краків, 1597), в якому перелічені усі найвидатніші учасники Берестейського собору, і вважався вихованцем Львівського братства.

Наступним етапом у пошукові автора «Перестороги» стали дослідження академіка М. Возняка. У першому томі “Історії української літератури” (1920) він відзначає, що ‘автор зосередив оповідання навколо князя Костянтина Острозького’ [1, 440], антиунійна ж промова львівського братчика — відповідь на оборонну промову Іпатія Потія і Кирила Терлецького. Останнього звинуватили в утопленні православного священика Степана Добрянського. Досить точно М. Возняк визначає і дату написання твору — 1605-1606 роки, оскільки автор заперечує автентичність виданого 1605 р. послання Мисаїла. Твір написала світська людина, що належала до одного з двох видатних культурних осередків того часу — Львова чи Острога. М. Возняк визнає слушність гіпотези І. Франка, відзначаючи навіть спільність мови “Перестороги” й творів Юрія Рогатинця. Водночас згадує також як можливі імена львівського братського священика Андрія Вознесенського, який виконував на соборі обов’язки нотаря-секретаря, і делегата львівських передмість, синодального вікарія Григорія Василевича.

Особливу увагу привертає згадка про одночасність написання «Перестороги» й перебування на рідній землі І. Вишенського, «котрий так дуже розчарував львівських братчиків, у першій мірі Юрка Рогатинця» [1, 443]. У випадку авторства Рогатинця “Пересторогу” можна вважати маніфестом поступової течії, що виступала за діяльну участь кожного у відродженні України і православ-

ної віри, протистоянні польському впливу на противагу аскетизму й відреченню І. Вишенського, вважає М. Возняк.

Саме на народженні в цей час цілком відмінного від фанатичної позиції цього полеміста погляду наголошує згодом і Ф. Науменко, який обстоює думку, що автором “Перестороги” є Йов Борецький. Найголовнішими засобами боротьби з унією за І. Вишенським були сліпа віра в божественне визначення і релігійний фанатизм. Вів рішуче відкидав і засуджував латинську освіту. “Спершу такі виступи І. Вишенського і його прихильників не могли не вплинути і на князя Острозького, і на львівських братчиків [...]. Але поступово, під впливом реальних потреб життя, під впливом логіки боротьби К. Острозькому, І. Борецькому і передовій частині львівських братчиків стає все більш ясною помилковість позицій Вишенського” [8, 17]. Таким чином, найімовірніше, саме в Острозькій академія формувалася цілком нова парадигма української культури, що не просто не заперечувала, а й враховувала досвід і здобутки латинської освіченості..

Важливою для дослідження пам’ятки стала стаття М. Грушевського “Пересторога” у п’ятому томі «Історії української літератури». Аналізуючи текст твору, автор наводить цікаві міркування щодо особи автора. Зокрема спростовує тезу про авторство Рогатинця такими доказами. По-перше, Рогатинець не допустив би відвертих історичних неточностей. По-друге, “роль львівського братства і братського руху взагалі в його оповіданні, мабуть, виступила б виразніше замість діяльності Кост. Острозького, що покриває і заслонює все інше в “Пересторозі” [3]. По-третє, не було би скарг на те, що руську церковну ієрархію наповнюють вихідці з простого люду. І резюмує, що найімовірніше автором міг бути шляхтич з Волині або Києва з позабратського руху 1590-1600-х років.

М. Грушевський послідовно спростовує львівське походження твору та міщанство автора. Він добре обізнаний з явищами життя Волині кінця XVI століття, у центрі оповіді знаходиться, на думку М. Грушевського, не львівське братство, а князь Острозький. “Пересторога” має багато спільного з творами Острозького літературного кола — попри “ідею страждання як уділу благочестивих”, “блаженної простоти і погорди до світської мудрості, бороненої Вишенським” виразно проглядається реформаційні ідеї “активного політичного громадянства” [3], що перемагає аскетичну спадщину з її пасивністю і самовідреченням. Визначає М. Грушевський і ймовірний час написання твору — літо 1605 року, відзначаючи, що автор добре обізнаний з подіями і літературою десятиліття 1596-1605 рр, гірше орієнтуючись у фактах 1570-1580-х рр. Це відповідно наштовхує на певні висновки щодо орієнтовної дати народження автора і місця навчання твору.

Наприкінці життя М. Возняк знову звертається до проблеми авторства “Перестороги”. У видавництві Львівського університету 1954 року виходить його монографія “Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові”, яка розставила багато крапок у питанні авторства твору. Він підтримує твердження І. Франка про те, що автором трактату була світська людина. Як відомо, Борецький став ченцем уже після переїзду до Києва. Численні полонізми у тексті твору, на його думку, можна пояснити не інакше, як походженням автора.

Твердження про те, що підпису Борецького немає під декретом, який скидав владик, що прийняли унію, не може бути аргументом, що Борецький не був учасником собору у Бресті 1596 року, адже, як свідчить “Ekthesis”, окрім зазначених було більше двохсот інших учасників. Важливою є також характеристика вченості Борецького. У “Патериконі” (1635) Сильвестра Косова

зазначається, що Борецькому не було рівних у знанні вільних наук, грецької, латинської та руської мов.

Місцем написання “Перестороги” вважали місто Львів, посилаючись на численні згадки у творі місцевих реалій (монахів-домінікан, ставропігійного братства та ін..) й означення “в Богоспасаємомъ гродѣ Львовѣ”. Це, як слушно відзначає М. Возняк, свідчить про зацікавлення автора цим містом, проте переоцінювати цих слів не варто. Автор справді 1604 року став ректором Львівської братської школи, однак ненадовго. Життя Борецького, особливо цього періоду було дуже динамічним — вже у червні 1605 року він вступає до Віленського православного братства, яке згадане і в творі, й цього ж року перебуває у Дерманському монастирі. Не може бути достатнім аргументом і часте використання у творі вислову «и так». За спостереженням М. Возняка він так само часто вживається і в творі “Епистолия” львівських міщан до Новокостянтинівського братства 1609 року. Цього ж року у Львові виходить книга Борецького “О воспитании чад ..”, що дає змогу М. Возняку доводити перебування Борецького у цей час у Львові й те, що “Пересторога” й “Епистолия” написані одним автором [2, 22]

Подібні міркування знаходимо і в ще одного дослідника “Перестороги” Порфирия Яременка. Він теж переконаний, що трактат написаний поза сумнівом у Львові, а його автором є львівський братський священик Андрій Вознесенський, який виконував на соборі обов’язки нотаря-секретаря. і мав під рукою усі необхідні матеріали. Однак у такому випадку твір був би точним історичним документом, тоді як у тексті маємо нерідко плоди фантазії та уяви автора.

“Час написання «Перестороги» слід віднести на 1606 р. Висновки в цьому питанні М. Возняка не викликають сумніву. Питання про те, чому “Пересторога” не була свого часу надрукована, залишається неясним. Мабуть, скрутні видавничі можливості Львівського братства не дозволили авторові побачити свій твір у друкованому виданні. А можливо, він і не писав для друку, розраховуючи на існуючу рукописну традицію” [15, 55] — резюмує П. Яременко. Перу Вознесенського, на його думку, належить і згадана «Епистолия» 1609 року. У цих міркуваннях він посилається на згадану М. Возняком стилістичну подібність. Яременко по суті реанімує давню гіпотезу А. Попова щодо авторства Вознесенського, що була аргументовано спростована ще М. Возняком у праці 1954 року.

Наталія Поплавська у своєму дослідженні полемічної прози [13] зосереджує свою увагу здебільшого на особливостях оповіді “Перестороги”, відзначаючи відверту ідеалізацію образу князя Острозького. Автор навіть не дорікає йому за сприяння в призначенні на єпископство зрадника Кирила Терлецького і подає загалом власну інтерпретацію подій. Промови ж князя Острозького перед королем, Іпатія Потія і львівського братчика дослідниця називає “своєрідними літературними містифікаціями” [13, 219]

Найімовірнішим автором “Перестороги”, на нашу думку, є саме Йов Борецький, біографія якого дає чимало підстав включати цю постать до Острозького культурного кола останньої чверті XVI століття. Іван Борецький народився у селі Бірча (нині Городецький район Львівської області), про що сам зазначає, згадуючи власне дитинство й “убогую отчизну (тобто, спадок по батькові — І. П.) нашу в Борчу, ... церков і монастир св. Онуфрія” [11, 55].. Тривалий час дата народження Борецького була невідомою, проте сучасні історики вважають такою 1560 рік [6, 6]. Саме галицьке походження Борецького пояснює наявність

у “Пересторозі” численних полонізмів (“кошуля”, “цорки”, “залєцил”, “папєж” тощо). Походив письменник із дрібношляхетської родини.

Про місце навчання майбутнього письменника точних відомостей немає, маємо лише свідчення про неабияку освіченість Борецького, що разом з датою народження автора схиляє дослідників до версії про навчання Борецького в Острозі як найбільш вірогідної [6, 6]. Можливий також варіант навчання за кордоном, але в такому разі він мав би прийняти католицизм, як і українські латиномовні поети того часу і відповідно не став би ревним оборонцем православної віри, а згодом і православним митрополитом. Непрямим доказом навчання Борецького в Острозі є те, що саме його вважають духовним і політичним наставником випускника Острозької академії, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, “з яким 1620 р. відновив ієрархію Київської православної митрополії [...] в складі Константинопольського патріархату” [6, 6].

У 1604 році Борецький стає керівником Львівської братської школи. Братство відзначалося своїм світським характером, а його членом згідно зі статутом “міг бути кожен православний, незалежно від соціального походження, національності, майнового стану” [4, 46]. У протоколах братства зазначено, що Борецький “принятый былъ отъ всего братства за ректора Іоанъ Борецький” [10, 131] і вчителя грецької та латинської мов. Тож версію про навчання Борецького у Львові слід відкинути остаточно.

Наважимося припустити, що він опинився у братстві з ініціативи князя Острозького. Конфлікт між братством і князем виник через неприйняття братством нового єпископа Ісайї Балабана 1602 року, який захопив кафедру на чолі з озброєним загоном після смерті Гедеона Балабана.

Князь В.-К, Острозький вимагав, щоб братство примирилось з Ісайєю. Але братство продовжувало виступати проти нього і домоглося обрання Євстафія Тисаровського. Відігравши вирішальну роль в обранні нового єпископа всупереч волі такого впливового магната, як Острозький, братства на чолі з Львівським, продемонстрували цим самим свою силу [4, 80-81]. А вже за два роки ректором братства стає людина з оточення князя Острозького.

Як відомо, перебування Борецького у Львові не були тривалим, адже вже 2 червня 1605 року він вступає до Віленського православного братства. А згодом, ставши київським митрополитом, “висловлював своє невдоволення з того, що Львівське братство усуває духівництво від школи та інших громадських справ” [4, 80-81]. Слід додати, що аж до 1619 року Борецький був світською людиною і лише цього року прийняв чернечий постриг під ім'ям Іова [10, 136].

Того ж таки 1605 року письменник знову у володіннях князя Острозького. Цього разу він перебуває у Дерманському монастирі, де працює з Ісакієм Борисковичем і Даміаном Наливайком [11, 55]. Саме Борецькому належить переклад публіцистичного послання Мелетія Пігаса до єпископа Іпатія Потія, що вийшов друком у дерманській друкарні 6 лютого 1605 року. Слід відзначити різко негативне ставлення до Іпатія Потія і в «Пересторозі». На думку автора, він домагався прийняття унії, аби уникнути контролю з боку братств, членами яких були прості посполиті з народу, до яких Потій ставився з презирством. “Сам же єпископ “великого непокою и замѣшаня” наробив, насильно захопивши православні церкви у Вільно” [11, 366].

Перекладач листа Мелетія Пігаса згаданий у долученому до видання вірші, що дав підстави дослідникам припускати навчання Борецького в Острозі: “Листъ той въ Єгипте / авсонъски начертаный / рускимъ языкомъ / в Сарматехъ

дарований / Борецькимъ, наддеръ / Апольлови коханымъ / и в Парнасъе на лоне музъ / выхованымъ” [11, 55]. У цих словах вбачаємо не лише теплу згадку про тодішню Острозьку академію як зібрання давньогрецьких муз (нагадаємо, що закликав їх оселитися на Русі і Себастьян Кленович у своїй “Роксоланії”, що свідчить про популярність такого художнього ходу), а й до певної міри нескромність автора, любого самому Аполлонові. На цю особливість вдачі Борецького звернув увагу й І. Мицько: “Принаймні демонстративно вписуючись поряд з іншими відомими діячами України та Білорусі до віленського братства 2 червня 1605 року, він впевнено вказав: «Іван Матвійович Борецький рукою своєю» [9, 83]. Саме членом віленського братства після мандрів Європою з князем Соломирецьким став і Мелетій Смотрицький.

Уже в ‘острозький’ період свого життя Борецький був сформованим і досвідченим публіцистом і перекладачем. Йому приписують переклад з грецької послання Мелетія Пігаса князю Василю-Костянтину Острозькому, зроблений між 1602 і 1606 роками “Диалог альбо розмова о православной и справедливой вѣрѣ” А в 1609 році Львівським Ставропігійним братством виданий збірник “О воспитании чад” — призначені батькам бесіди Іоанна Златоустого і повчання Василя Великого. Авторство видання, як і “Перестороги”, приписують Борецькому з великою долею ймовірності.

Уже 1610 року Борецький згадується як священник Воскресенської церкви у Києві. Він стає одним з організаторів 1615 року православного братства й очолює школу при ньому. Саме Борецького обирають митрополитом 9 жовтня 1620 року після відновлення православної ієрархії. Його ж вважають одним із співавторів “Протестації” 1621 року, що виправдовувала діяльність Єрусалимського патріарха Феофана, якого уніати звинувачували у шпигунстві на користь Османської імперії. Загалом твір доводив законність відновлення православної ієрархії. У 1619 році у лаврській друкарні вийшло літургійне видання “Анфологійон”. Непрямим доказом авторства «Перестороги» саме Йова Борецького є численні запозичення з твору, що містяться у «Палінодії» (1621) близького до Борецького ченця Києво-Печерського монастиря Захарії Копистенського, Саме він разом з Памвом Бериндою розпочав роботу над “Антологіоном”, довершив працю над яким саме Йов Борецький [14, 296].

До кінця свого життя Борецький (помер 2 березня 1633 року) залишався активним прибічником просвіти і заповів архімандриту Києво-Печерської лаври Петру Могилі та єпископу Луцькому і Острозькому Ісакію Борисковичу використати усе його рухоме майно на потреби шкіл. Саме фундація Борецького сприяла розвитку братської школи, що дозволило їй разом із лаврською школою, заснованою Петром Могилою, стати родоначальницею Києво-Могилянської академії [10, 139].

Тож, на користь авторства ‘Перестороги’ Йова Борецького свідчать як позатекстуальні ознаки (походження з дрібної галицької шляхти, близькість до Львівського й особливо Віленського братств, участь у діяльності Дерманського осередку), так й ідейно-стилістичні особливості самого твору (антиунійна спрямованість і критика єпископів-зрадників, посилена увага до постаті князя Василя-Костянтина Острозького, підтримка братського руху й ідеї освіти народних мас, стилістична близькість з іншими творами Йова Борецького). Як і «Антиграфи» Мелетія Смотрицького, “Пересторога”, найімовірніше, була написана у Вільно, проте виразно виявляє вплив “острозького” періоду життя і формування автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возняк М. Історія української літератури у двох книгах.. Книга 1 / Михайло Возняк. — Львів: Світ, 1992. — 696 с.
2. Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / Михайло Максимович. — Львів: Видавництво Львівського університету, 1954. — 68 с.
3. Грушевський М, Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — Т.5 [Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст.]_ <http://litopys.org.ua> [07.07.2016].
4. Ісаєвич Я., Братства та їх роль в розвитку української культури XVI — XVIII ст. / Ярослав Ісаєвич. — К: Наукова думка, 1966. — 252 с.
5. Максимович М. Письма о князях Острожских к графине А.Д. Блудовой / Михайло Максимович // Бендюк М. Графиня Антоніна Блудова та Остріг. — Остріг 2013. — С. 105-160.
6. Манько М. Їхні імена з'являться на мапі Острога / Микола Манько // Замкова гора — №34 (від 22 серпня 2015 року). — С. 6.
7. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / Ігор Мицько. —К.: Наукова думка, 1990.. — 192 с.
8. Науменко Ф., Педагог-гуманіст і просвітитель І.М. Борецький. / Ф. Науменко. — Львів, 1963. — 116 с.
9. Острозька давнина. Дослідження і маеріали // Відпов. ред. Ігор Мицька. — Львів 1995. — Т. 1. — 155 с.
10. Пасічник І. Борецький Іван (Іов) / Ігор Пасічник // Острозькі просвітники XVI — XVII століть — Острог: Університет “Острозька академія”, 2000. — С. 131-141.
11. Пасічник І. Борецький Іван (Іов) / Ігор Пасічник // Острозька академія XVI — XVII століття: Енциклопедія, Острог:Видавництво Національного університету “Острозька академія” 2010. — С. 55-58.
12. Пасічник І. “Пересторога” / Ігор Пасічник // Острозька академія XVI — XVII століття: Енциклопедія, — Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія” 2010. — С. 365-368.
13. Поплавська Н. Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI — поч. XVII ст.: сучасна рецепція та реінтерпретація : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: 10.01.01 / Наталія Поплавська. — Тернопіль 2008. — 452 с.
14. Шевчук В. Захарія Копистенський і його писання // Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI — XVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / Валерій Шевчук. — Київ: Либідь, 2004. —С.294-297.
15. Яременко П. «Пересторога» — український антиуніатський памфлет початку XVII ст. / Порфирій Яременко. — К: Академія наук, 1963. —164 с.